

УДК 316.423

СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ РАДИКАЛЬНИХ ІДЕОЛОГІЙ: КРАЙНІ ПРАВИ У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Дублікаш Тетяна Миколаївна - кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політичної соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються основні стратегії виживання радикальних ідеологій в умовах сучасних демократичних суспільств. На прикладі пристосування крайніх правих до вимог демократичних реалій аналізуються стратегічні напрямки діяльності радикальних політичних сил у площині громадянського суспільства, зміни організаційної структури радикальних угруповань, механізми та перспективи поширення радикальних поглядів серед населення. На базі дослідження сучасних форм фашизму Р. Гріффіна пропонується схема аналізу проявів політичного радикалізму в Україні.

Ключові слова: радикальні ідеології, радикальні політичні сили, громадянське суспільство, електоральна підтримка.

В статье рассматриваются основные стратегии выживания радикальных идеологий в условиях современных демократических обществ. На примере приспособления крайних правых к требованиям демократических реалий анализируются стратегические направления деятельности радикальных политических сил в плоскости гражданского общества, изменение организационной структуры радикальных группировок, механизмы и перспективы распространения радикальных взглядов среди населения. На основании исследования современных форм фашизма Р. Гриффина предлагается схема анализа проявления политического радикализма в Украине.

Ключевые слова: радикальные идеологии, радикальные политические силы, гражданское общество, электоральная поддержка.

Main survival strategies of radical ideologies in the conditions of contemporary democratic societies are considered in the article. On the basis of case study of adaptation of extreme right to the democratic realities, the strategic directions of the activity of radical political forces in the civil society dimension, transformations of organizational structure of radical groups, and mechanisms and perspectives of spreading radical views among population are analyzed. The scheme of researching the manifestations of political radicalism in Ukraine is proposed on the basis of R. Griffin's study of contemporary forms of fascism.

Key words: radical ideologies, radical political forces, civil society, electoral support.

Дослідження не-демократичних акторів, що діють у політичному просторі сучасних демократичних країн, є важливим завданням не тільки політичних наук, але й соціології. Річ не тільки в тому, що необхідно аналізували способи залучення активного населення до лав радикальних організацій та сприяння толерантності до поширення радикальних ідеологій у суспільстві, але й в тому, що робота саме на рівні громадянського суспільства стає одною з значущих тактик не-демократичних акторів в останні десятиріччя. Усвідомлення несприятливості нинішньої соціально-політичної ситуації для завоювання владою та реалізації власних політичних та ідеологічних програм призводить до пошуків інших форм трансляції та ствердження певних цінностей.

Метою даної статті є розгляд сучасних теорій щодо стратегій радикальних політичних акторів у демократичних суспільствах.

Як зазначають дослідники політичного екстремізму, «екстремістська ідеологія та практика насильства не обов'язково супроводжують одне одного» [1], а тому нам цікаві самі ті форми існування радикальних ідеологій, що знаходяться на межі легітимного і нелегітимного, форми, що дозволяють їм зберігатися та поширюватися серед населення. Як відзначає більшість політологів, сьогоденні антидемократичні політичні сили більш не маніфестують себе як відкрито революційні партії чи угруповання [2], адаптація до реалій сучасного світу призвела до появи інших форм радикальних ідеологій, аніж, наприклад, масові партії з харизматичними лідерами, що існували напередодні Другої світової війни. Тому дослідники почали звертати більше уваги на нові форми партійно-політичного антилібералізму, який виражається по-різному, наприклад, як неопопулізм чи радикальний правий популізм, який діє як у багатьох країнах Західної Європи, так і у Центральній та Східній Європі і країнах пострадянського простору [2].

Серед робіт, до яких ми зверталися, аналізуючи політичний радикалізм, дослідження фанатизму Р. Хардіна [3], дослідження умов екстремістської діяльності Р.Вінтроуба [4], концепція поведінки мономаніакальних екстремістів П. Сальмона [5], аналіз сучасних форм фашизму Р. Гріффіна [2], компаративні дослідження фашизму Е.Нольте [6], теорія родового фашизму В. Віппермана [2] та інші.

Якщо прийняти поширену концепцію Альберта Хіршмана [7], то для тих, хто постійно програє у політиці в цілому, та у електоральній політиці зокрема, є три варіанта поведінки: вихід, голос та лояльність. Варіант лояльності до існуючої влади є неможливим для радикальних політичних акторів. Варіант голосу,

або артикуляції власних інтересів та вимог, як зазначає Русель Хардін, показує себе неуспішною практикою. «Тому залишається тільки вихід, який може приймати дві форми: або просто відхід від політики за рахунок зменшення участі у нормальній політиці без будь-яких інших форм діяльності, які будуть компенсувати цей відхід, або об'єднання цих перманентних лузерів у групи з метою протистояння нормальній політиці» [3, р.9]. Серед цих груп, що добровільно виходять з легітимного політичного простору суспільства, умисно посилюється інтенсивність переконань щодо неправильності політики їхньої нації, неможливості досягнення успіху, якщо слідувати нормам нормальної політики, а також формується мотивація діяти за межами нормальної політики [3, р.9]. Одночасно діапазон тих дій, що пропонується у якості інструментів реалізації власних інтересів, варіюється від повністю легітимних до насильницьких, таких як політичні вбивства, терористичні акції тощо. У зв'язку з цим постає питання щодо вибору тих або інших стратегій просування власних інтересів радикальними політичними акторами.

Спробуємо прослідити логіку вибору тієї чи іншої стратегії на прикладі аналізу дій профашистських організацій у постфашистську епоху. Фашизм буде розглядатися нами як політизована та революцізована форма ультранационалізму, «що намагається мобілізувати «здорові» соціальні та політичні енергії для протистояння натиску занепаду та досягнути мети регенерації національної спільноти» [8]. Новітня дискусія, що точилася серед дослідників сучасних форм фашизму в останні роки, оберталася навкруги програмної статті британського політолога, професора Оксфордського університету Роджера Гріффіна «Нові обличчя (та нова відсутність облич) у «постфашистську» епоху» (2006) [9]. У цій статті він не тільки намагається знайти родові характеристики або ідеальний тип профашистських рухів та організацій (так званий фашистський мінімум за термінологією Е. Нолте), але й наводить основні характеристики стратегій цих акторів. «Фашистський мінімум» він виражає у наступній дефініції: «Фашизм – політична ідеологія, у міфологічному ядрі котрої у різних версіях представлена палінгenezна форма популістського ультранационалізму» [10, р.26].

На його думку, сучасні прояви фашизму, які є адаптованими до соціально-політичної ситуації пост-1945 миру, пристосовувалися до нових реалій трьома важливими шляхами. По-перше, заклик до «національного відродження» глобалізувався і нині базується більш на «білій вищості» або західній вищості, аніж на національній вищості [9, р.51]. Масова міграція, мультикультуралізм, американський культурний імперіалізм, політика Європейського Союзу та процеси глобалізації взагалі сприймаються як основні прояви занепаду, подолати які зможе відродження нації.

По-друге, замість використання сталих політичних каналів та процесів задля здобуття впливу, сучасні фашисти «звільнили партійно-політичний простір» і більшою мірою сфокусувалися на «боротьбі за уми» [9, р.51]. У якості найбільш яскравого прикладу Гріффін наводить нові праві рухи та, зокрема, заклик до радикальної зміни дискурсу, що пролунав у середовищі французьких неофашистів у 1960-ті роки. Вбачалося, що метою нового дискурсу повинен стати підірив інтелектуальної легітимності лібералізму за рахунок нападу на такі ключові аспекти ліберальної демократії, як матеріалізм, індивідуалізм, універсальність прав людини, егалітаризм, мультикультуралізм тощо [2]. При цьому такий підірив у демократичному суспільстві можна здійснювати й цілком легітимними способами. Результатом цієї діяльності стало створення потужної анти-системної ідеології, що умисне відрізнялася від фашизму та нацизму, та заклики до подолання розбіжностей між лівими та правими у широкому антиглобалістському фронті [2].

Про можливість об'єднання радикалів різних толків пише й П'єр Салмон у своєму аналізі створення коаліцій з екстремістів цілком різних пород та навіть приєднання мономаніакальних центристів до таких коаліцій [5, с. xvii]. Яскравим прикладом тому служить діяльність націоналістичного політичного руху Третя Позиція (Third Position), поширеного у Німеччині, Італії, Франції, Великобританії. Третя Позиція не позиціонує себе ні як ліва, ні як права політична сила, а претендує на синкретичну позицію і намагається об'єднати обидві сили, а також залучити антиглобалістські рухи та рухи підтримки миру до співпраці.

Живильне середовище для поширення фашистської ідеології було знайдено і серед молодіжної контркультури. Серед цієї цільової групи почали поширюватися неопаганські та оккультні варіанти фашистських міфів, що сприяло появі цілих течій, пов'язаних з цією ідеологією [2]. Серед прикладів можна навести появу течій серед панк-року, які підтримували ідеологію НС-Скінхедів (Nazi skinheads), або НСБМ (націонал-соціалістичного блек-металу), який використовує тексти нацистської тематики та нацистську символіку.

Як зазначає Гріффін, «замість того, щоб зникнути до незначних проявів, фашизм продемонстрував енергійні дарвінівські здібності до творчої мутації» [9, р.56]. Позбавлення сучасного фашизму масової партії, руху або режиму з централізованою ієрархією призвело до значної ідеологічної гнучкості і, як наслідок цього, появи великої кількості «гібридних» ідеологічних груп. Так, наприклад, поряд з поширенням нео-паганських груп профашистської спрямованості у Європі, у США існують фундаменталістські Християнські групи профашистської орієнтації [2].

По-третє, на відміну від ієрархічної структури, що центрується навкруги харизматичного лідера, сучасним профашистським рухам притаманна «різноманітність» організаційна структура, подільність на маленькі групи, тобто «групоскулярність» [9, р. 54-55]. «Групоскуляри» визначаються як чисельно незначні політичні

або метаполітичні утворення, що не ставлять своєю метою розвиток у політичну партію. Часто такі групувалися спрямовані на боротьбу з собі подібними угрупованнями протилежної ідеологічної орієнтації або локальними проявами «занепаду» за їхньою ідеологією. Така структура призводить до появи великої кількості однаково спрямованих ідеологічних груп, які діють за власною ініціативою, а тому відповідальність за скоєння тих чи інших расистських дій лягає саме на ці окремі невеличкі групи, що дозволяє решті подібних угруповань діяти цілком безкарно. Втім, ця відокремленість груп одна від одної не заперечує можливості створювати неформальні зв'язки між групами або посилювати дії одна одної. Гріффін підсумовує, що «ці «групуючі права» мають характеристики скоріше політичної та ідеологічної субкультури, аніж конвенціональної політичної партії, і тому вони досконало адаптувалися до задачі збереження революційного екстремізму в епоху відносно політичної стабільності» [2]. Особливостями групування є оформленість та автономія, мала чисельність активних членів, мінімальна або нульова публічна видимість, а також відсутність підтримки з боку населення у зв'язку з відсутністю у публічному просторі [2].

А. Бретон та С. Далмаzone [11] відзначають, що саме природа екстремістських груп потребує такої високої закритості і зумовлює групуючість організаційної структури. Вони стверджують, що у випадку екстремістських груп «не буде діяти логіка – «чим більша група, тим вона ефективніша завдяки поширенню переконань та залученню прихильників». Зазвичай екстремістська група залучається до протизаконної або соціально неприйнятної діяльності, такої як лінчування (наприклад, Ку Клукс Клан), політичні вбивства, застосування вибухівки та інші терористичні дії (наприклад, Червоні бригади, ЕТА, Ірландська республіканська партія, Хамас), грабіж та підробки (Мовчазне Братство). Тому небезпека інфільтрації та ризик витоку інформації потребують меншого розміру групи, тобто контроль за членами групи та вимоги конспірації призводять до зменшення процесу розповсюдження переконань» [11, р. 57]. На думку Бретона та Далмаzone вплив цих сил буде тим більшим, чим більші зусилля суспільства придушити ці групи. «В цілому це буде залежати від тієї ступені, у якій переконання екстремістів рештою суспільства сприймаються як чужорідні та такі, що загрожують. Наприклад, групи Ку Клукс Клана у США були найбільшими в південних штатах, де варіація між переконаннями представників цієї групи та рештою суспільства була найменшою» [11, р. 57].

Роджер Гріффін зазначає, що фашизм у повоєнні роки втрачає свою масовість, маргіналізується, але разом з тим приймає форму популістських партій, що акумулюють електоральну підтримку. Мета такого злиття з популістськими партіями – досягнення критичної маси популістських енергій, що дозволить згодом легітимізувати фашизм у політичному полі [2]. У якості прикладів дослідник наводить формальну трансформацію неофашистського Італійського соціалістичного руху (Movimento Sociale Italiano) у неопопулістську національно-консервативну партію Національний Альянс (Alleanza Nazionale) у 1995 році, плани Ле Пена по відновленню Франції.

Такі стратегії дозволяють радикальним політичним силам не тільки зберігати та транслювати свої цінності в «історично несприятливих умовах», але й поширюватися серед населення. При цьому певні цінності позитивно сприймаються не тільки радикально настроєними верствами суспільства, але й поміркованими. Як зазначає П'єр Салмон, який досліджував підтримку екстремістських груп серед населення, «навіть серед прихильників поміркованих партій є чимало людей, які підтримують екстремістські позиції по окремим питанням, тобто можуть складати потенціальну базу підтримки. Разом з тим, люди, що можуть поділяти погляди екстремістських груп по окремим питанням, можуть не почувати ніякої відповідальності за решту позицій цієї ж групи, які вони зовсім не поділяють. Те ж саме стосується ретроспективної оцінки екстремістських груп, яка змінюється з часом» [5, р. 70]. Саме тому завоювання прихильності поміркованого електорату за допомогою популістських партій, завоювання симпатією молоді за допомогою поширення певних міфів та створення субкультур, що базуються на цих міфах, та завоювання підтримкою інтелектуалів за допомогою активної участі у критичному обговоренні недоліків лібералізму - це одні з основних напрямків діяльності радикальних груп профашистської спрямованості у сучасних демократичних суспільствах.

Розповсюдження радикальних ідеологій у таких формах, що є адаптованими до демократичних суспільств, втрачає революційність у відношенні до тактики та стратегії радикальних сил, одночасно зберігаючи радикальність та революційність самих поглядів. Дії на перетині легітимних та нелегітимних просторів призводять до розширення самого простору легітимності як наслідку звикання та адаптації і самого населення до радикальних ідеологій та їхніх проявів у демократичних суспільствах.

У цьому відношенні Україна є дуже цікавим об'єктом для подальшого аналізу. Поширення радикальних настроїв за роки незалежності, оформлення та ствердження радикальних політичних сил, зростання їхньої електоральної підтримки під час виборів, поява численних радикальних угруповань та їхня робота серед населення - дослідження всіх цих питань має стати задачею для подальшого аналізу. В цілому можна сказати, що в сучасній Україні у відношенні до профашистських рухів та організацій проявляються усі ті риси, про які писав Гріффін: спрямованість на дію у площині громадянського суспільства, групуючість організаційної структури, підтримка та просування популістських лозунгів та популістських партій, зосередженість на антиглобалістських цінностях. Злиття з молодіжними

субкультурами, бійки серед радикальних молодіжних груп протилежної спрямованості, так звані «зачистки території» від іноземців, розповсюдження агітаційної продукції на вулицях міст та наклеювання листівок у громадську транспорті, проведення факельних процесій та інших символічних заходів - цей неповний перелік дій радикальних рухів свідчить про укорінювання радикальних ідеологій у громадянському суспільстві та їхній вихід у площину повсякдення.

Література:

1. Backes U. Meaning and Forms of Political Extremism [Електронний ресурс] // Central European Political Studies Review. - № 4 / IX / autumn 2007. - Режим доступу: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=316>
2. Griffin R. Fascism new faces (and new facelessness) in the 'post-fascist' epoch [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://home.alphalink.com.au/~radnat/theories-right/theory6.html>
3. Hardin R. The Crippled Epistemology of Extremism [Електронний ресурс] // Political extremism and Rationality/ Edited by Albert Breton, Gianluigi Galeotti, Pierre Salmon and Ronald Wintrobe. – Cambridge University press, 2002. – 240 p. - pp. 3 – 23. - Режим доступу: http://books.google.com/books?id=yyUmy7SJra4C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbp_navlinks_s#v=onepage&q=&f=false
4. Wintrobe R. Leadership and Passion in Extremist Politics [Електронний ресурс] // Political extremism and Rationality/ Edited by Albert Breton, Gianluigi Galeotti, Pierre Salmon and Ronald Wintrobe. – Cambridge University press, 2002. – 240 p. - pp. 23 – 44. - Режим доступу: http://books.google.com/books?id=yyUmy7SJra4C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbp_navlinks_s#v=onepage&q=&f=false
5. Salmon P. Extremism and Monomania [Електронний ресурс] // Political extremism and Rationality / Edited by Albert Breton, Gianluigi Galeotti, Pierre Salmon and Ronald Wintrobe. – Cambridge University press, 2002. – 240 p. - pp. 69 – 89. - Режим доступу: http://books.google.com/books?id=yyUmy7SJra4C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbp_navlinks_s#v=onepage&q=&f=false
6. Nolte E. Three Faces of Fascism: Action Francaise, Italian Fascism, National Socialism. - Henry Holt & Company, Inc., 1966. - 561 p.
7. Hirschman A. Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1970. – 162 p.
8. Fascism - The Origins of Generic Fascism, An Overview of the "fascist Epoch", Non-European Fascisms [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://science.jrank.org/pages/7695/Fascism.html>
9. Griffin R. Fascism's new faces (and new facelessness) in the "post-fascist" epoch // Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right / Roger Griffin, Werner Loh, Andreas Umland, eds. - Stuttgart: Ibidem Verlag, 2006. - 510 p.
10. Griffin R. The Nature of Fascism. - London: Routledge, 1993. – 249 p.
11. Breton A., Dalmazzone S. Information Control, Loss of Autonomy, and the Emergence of Political Extremism [Електронний ресурс] // Political extremism and Rationality / Edited by Albert Breton, Gianluigi Galeotti, Pierre Salmon and Ronald Wintrobe. – Cambridge University press, 2002. – 240 p. - pp. 44 – 69. - Режим доступу: http://books.google.com/books?id=yyUmy7SJra4C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbp_navlinks_s#v=onepage&q=&f=false

© Т.М. Дублікаш, 2010